

Oláh Sándor

Földhasználat a Kis-Homoród mente falvaiban a 20. században*

Azoknak a parasztnak az attitűdjét, akik még kedvezőtlen gazdasági körülmények közt is ragaszkodnak a földjükhöz – s mikor végül mégis tartós városi foglalkozásra kényszerülnek, még mindig hátrafelé tekintenek, s képesek az első adandó alkalommal a földhöz visszatérni –, bizonyosan rendkívül lassan változó értékek határozzák meg.

Alexander Gerschenkron

Ebben az írásban a Kis-Homoród mente¹ földtulajdoni és földhasználati viszonyaiban a 20. század folyamán bekövetkezett változási folyamatokat vizsgáljuk. Rövid társadalom- és gazdaságtörténeti áttekintés után a szocialista termelőszerkezeti formák lebontásának folyamatát, és az ennek nyomában kialakuló magángazdálkodási stratégiákat tárgyaljuk, különös tekintettel a földbirtokszerkezet változásaira. Végül az utóbbi évtizedek makrogazdasági feltételrendszerei és a helyi gazdálkodási stratégiák közti összefüggések néhány vonatkozásáról ejtünk szót.

Társadalom- és gazdaságtörténeti előzmények

A Hargita megyei Kis-Homoród mente domb- és hegyvidék határvonalán, a Dél-Hargita magas platóvidékétől az Erdélyi-medence peremi üledéksorainak dombvidékéig terjed. A kb. 22 km hosszúságban és hozzávetőlegesen 6–8 km szélességben ÉK–DNy irányban elhúzódó területet változatos

* Készült az NKFI 128848. sz. Székely önképzés a 19–20. században c. program támogatásával.

1 Hargita megye déli peremvidéke.

domborzati formakincs és természetes növénytakaró, a lombhullató és fenyőerdők, az üledékes és vulkanikus kőzeteken keletkezett talajok változatos minősége jellemzi. A Kishomoród folyásirányában északról délre elhelyezkedő hét falu népessége az 1910-es népszámláláskor összesen 12 323 fő volt, az alábbi, falvankénti megoszlásban: Szentegyházasfalu 2285, Kápolnásfalu 1876, Lövéte 3429, Homoródalmás 2380, Karácsonfalva 1005, Oklánd 947, Homoródújfalva 401 fő.

A vidék társadalomszerkezetében minden korszakban a szabad státusú kategóriák voltak fölényben. „A társadalmi hierarchiában a szabad székely földművelők rendje után a jobbágyság következett.”² A jobbagyokat a környékbeli falvak bárói, nemesi családjai telepítették itteni birtokaikra (a Kornisok, Bethlenek, Toldalagiak). A szabadrendű kategóriák igyekeztek megőrizni társadalmi helyzetüket, telkeiken csak az állam és az egyház iránti terhek feküdtek. A szabad földművelő csoportok számbeli fölénye a gazdálkodás szervezeti, intézményi irányításában is érvényesült. A helyi közösségek belső társadalmi strukturáltságát nemcsak a jogi státus határozta meg, mint a jobbágy- és zsellérfaluban, hanem a vagyon, elsősorban a földbirtok.³

Az agrártársadalom kutatásának irodalmában ismert jelenség, hogy helyi hierarchiákban és viszonyrendszerekben a földbirtok az elismert társadalmi pozíció nélkülözhetetlen eleme volt. A családi tulajdonban levő földterület mennyiségének – sőt a változatos természeti feltételek függvényeként a térbeni elhelyezkedésének is – a család társadalmi helyét kijelölő, rangját jelző szerepe volt. E gondolkodásmódban a társadalmi pozíció meghatározása a birtokolt javakkal történt. A személy identitását közösségében döntően a tulajdona alapozta meg. Amikor a kollektivizáláskor a hatalmi erőszak megfosztotta a gazdálkodót földbirtokától – identitása alapelemétől –, az önálló gazda státusától is megfosztotta.⁴

A föld birtoklásának, használatának, öröklésének hagyományos szokásrendje (osztó örökösödési rendszer), az adás-vétel évszázados formái a székelyföldi falvak társadalmában a 20. század közepéig fennmaradtak. Az osztó örökösödési szokásrend és a szabad birtokforgalom következtében elaprózódott birtokszerkezetű szántóhatár tagosítása a 19. század utolsó

2 Egyed Ákos: A Homoród mente társadalma a 17–18. században. In Cseke Péter – Hála József (szerk.): *„A Homoród füzes partján...”* Pro Print, Csíkszereda, 2000, 117–126; 121.

3 Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Kriterion, Bukarest, 1981, 38.

4 Kligman, Gail – Verdery, Katherine: *Țăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*. Polirom, Iași, 2015, 107–18.

harmadától elkezdődött, de hosszú ideig elhúzódó, nem minden falu esetében megvalósult folyamat volt (a homoródalmási tagosítás 1909-ben fejeződött be, Oklánd községben nem volt tagosítás). A tagosításkor készült térképek és földnyilvántartók az 1991 utáni tulajdonrendezéseknek is alapdokumentumai voltak (ez a körülmény jelzi, hogy azóta se készült hasonló pontosságú területfelmérés, másrészt a földtulajdoni, földforgalmi viszonyok lassú változását is dokumentálja).

A földhasználat magántulajdoni és köztulajdoni formái a 20. század folyamán jelentős átalakulásokon mentek át. Az 1895-ös mezőgazdasági statisztikai felmérés adatai szerint a Kishomoród menti falvak összes mezőgazdasági területe 68 523 hold volt, ennek mindössze 11,53%-a volt szántó, a kaszálóterületek 28%-ban, a legelők 17,95%-ban, az erdőterületek 36,5%-os arányban részesedtek az összes mezőgazdasági területből.⁵ A legelők és erdők közbirtokossági tulajdonban voltak, a kaszálók és szántók az önálló kisgazdaságok magántulajdonában. A közbirtokosságok szabályozták, szervezték az erdőhasználatot és a legelőrendtartást. Az apaállatok (bikák, kanok) tenyésztése, vásárlása és takarmányozása is a közbirtokosságok vezetésének hatáskörébe tartozott.

A századfordulóra a családi földbirtok a Kishomoród mentén is szétaprózódott⁶ a népesség létszámának gyarapodása és az említett örökösödési gyakorlat következtében.⁷ E birtokszerkezet egyik fő következménye, hogy a századforduló környékén a kistáj Udvarhely vármegye egyik kivándorlási gócpontja volt.

A vidéken nem volt nagybirtok, a kisgazdaságok átlagos birtokmérete Kishomoród mentén falvanként – egybevéve a művelés alatti területeket a külső közterületekkel –, a következő volt (*holdban*): Szentegyhászfalu 12,94, Káplonásfalva 11,71, Lövéte 19,05, Homoródalmás 25,63, Karácsonfalva 11,62, Oklánd 11,15, Homoródújfalva 9,47. Az átlagos birtokméretből azonban nem következtethetünk a mezőgazdasági termelés jövedelmezősé-

5 Zepezscsán Jenő: *A Kishomoród mente gazdaságtörténeti vázlatja Udvarhely vármegyében*. Kézirat. 1992, 13.

6 A székelyföldi birtokaprózódás okai, a 19. század második felétől felgyorsuló folyamata és ennek legfontosabb társadalmi következménye, a kivándorlás ismert jelenség a történeti szakirodalomban. A kérdéskör legutóbbi összefoglalóját Balaton Petráról olvashatjuk. Lásd Balaton Petra: *Gazdaság és agrártársadalom*. In Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története*. III. kötet. MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely, 2016, 137–241, különösen 124–162.

7 A végletekig szétaprózódott Udvarhely megyei birtokszerkezetre Kozma Ferencz már az 1870-es évek végén felhívta a figyelmet. Kozma Ferencz: *A Székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota*. Franklin-Társulat, Budapest, 1879, 152–153.

gére, a nagyarányú, de kevés jövedelmet hozó erdő és legelőterületek magas birtokátlagokat eredményeztek az északi falvak családi gazdaságaira, azonban a völgy déli falvainak gazdasági értékesebb szántóterületeket birtokoltak, és fejlettebb volt a termelési kultúrájuk (itt a közeli Szászföld hatása is érvényesült a gazdálkodásban, a korszerű talajművelő eszközök használatában és az ipari növények termesztésében).

Az ugarhagyó háromfordulós művelési rendszer a környéken a második világháború utáni évekig fennmaradt, annak ellenére, hogy a két-háromfordulós, nyomásos szántóművelést (ebben a rendszerben a szántóterületek fele, egyharmada évente vetetlen maradt) állami kezdeményezéssel már az első világháború előtt próbálták megszüntetni. Az ősrégi gazdálkodási rendszer átalakulása a szabadgazdálkodásra Erdély más vidékein a 19. század második felétől elkezdődött, és a szóban forgó időszakra gyakorlatilag befejeződött. A *nyomásos rendszerben* a gazdálkodás rendtartása a közösség minden tagjának kötelező erővel megszabta a faluhatár használatának módját és idejét. Nyomásos gazdálkodás mellett a *határ* tagosítatlan, azaz forduló, ezen belül dülökre, majd parcellákra oszlik. Ez viszont azt jelenti, hogy minden birtokos földje darabokban, a határ különböző részein szerteszt helyezkedik el. Ha egymással szomszédos parcellák művelése időről időre nem azonos módon történik, pl. az egyik földön gabonát termesztnek, a mellette levő ugaron pedig legeltetnek, a gazdálkodás sok kényelmetlenséggel jár, és a birtokosok kölcsönösen károsodhatnak. Ennek kiküszöbölésére szolgált a nyomáskényszer, melyben évről évre meghatározták a vetett és pihentetett szántóföld helyét, a természetű növények fajtát és egymásutánosságát, a talaj-előkészítő és betakarító munkák kezdő és befejező időpontját stb. A nyomáskényszer szabályozóereje azonban nem korlátozódott csupán a szántóművelésre, hanem meghatározta a legeltetés, réthasználat rendjét is, gyakorlatilag a földhasználat egész rendszerét. A nyomásos gazdálkodás mellett az állandó legelőterületeken kívül alapvető fontosságúak az ún. kiegészítő legelők: a tarló, az *ugar* és fűkaszálás után a *rét*. A gazdálkodás közösségi jellegéből adódik, hogy meghatározott időre mindenki szántó- és rétparcellája a falu közös legelőjévé válik. Ezért köteles minden gazda a learatott gabona behordását, rétének kaszálását a megadott időben elvégezni, hogy aztán a tarló vagy a rét egyszerre szabaduljon fel a legelő állat számára. A nyomásos gazdálkodás szabályozóereje az egész gazdálkodásra kihatott, erős közös függőséget jelentett, korlátozta az egyéni ambíciókat. Az ugarterületek arányait tekintve a Székelyföldön jelentős különbségek voltak. Az erdélyi átlagot 1906–1910 között (14,16%) a székelyek lakta megyék közül Maros-Torda (12,5%) és Háromszék (15,3%) közelítette meg,

más megyék ugarterülete – például Csík 40,6%-kal, Udvarhely megye 26,5%-kal – jelentősen meghaladta ezt az átlagot.⁸

A racionális gazdálkodás hívei, különösen a képzett agrárszakemberek és a mezőgazdaság modernizációját támogató kormányzatok, az áruteremelő jellegű, intenzív gazdálkodás bevezetését, az ugarrendszer felszámolását, a szabadgazdálkodás bevezetését sürgették.⁹ Ebben az időszakban a forduló határhasználat ellenfelei kizárólag a gazdasági racionalitás érveit használták. A nyomásos gazdálkodás fennebb említett szabályozóereje nemcsak gazdasági kötöttséget jelentett: e gazdálkodási mód, és az erre alapuló életforma normái évszázadok alatt alakultak ki, a fordulókénszer a termelési struktúrát, az állattenyésztés kereteit, a munkavégzés ütemét, a szükséges munkaerő- és eszközkészletet egyaránt szabályozta. Az új határhasználati rendszer elterjedését osztályszerkezeti átalakulás is kísérte: a legtöbb faluban a parasztság szegényebb rétegének megkárosítása, lesüllyedése volt a következménye. Az állattenyésztés feltételei romlottak, szegényebb családok nem legeltethettek az ugaron, a váltógazdaságban a talajerő visszapótlása és a talaj karbantartása, a talajművelés színvonala romlott, a kötött talajokon szükséges többszöri vetés előtti szántásra az új rendszerben már nem jutott idő.

„Az egyik rendszerről a másikra való áttérés tehát korántsem volt csak tudományos kérdés, s mégcsak gazdasági sem”¹⁰ – állapította meg Egyed Ákos, hanem a gazdasági gondolkodásmód, a mentalitás kérdése is, „...mert a gazdaság éppúgy az emberi magatartások által működik, mint minden más rendszeres társadalmi tevékenység. E magatartásokat pedig meghatározza a hagyomány és a tanulás”.¹¹

A második bécsi döntés után, de különösen a háborús évek agrárpolitikájában – a hadigazdálkodás igényelte fokozott termelési és fogyasztási kényszerek bevezetésével – fontos gazdaságpolitikai szempont volt a mezőgazdaság fejlesztése. Észak-Erdély visszacsatolásakor néhány megyében – a Székelyföldön Csík és Udvarhely megyékben – még mindig 20% fölött volt a művelés alatti területeken az ugarföld aránya.¹²

8 Egyed Ákos: *A parasztság Erdélyben a századfordulón. Társadalom- és agrártörténeti áttekintés*. Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1975, 99.

9 A folyamatot részletesen tárgyalja Egyed; i. m.: 93–101.

10 Uo.: 94.

11 Juhász Pál: *Emberek és intézmények. Két zsákutca az agráriumban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Jelenkutató Alapítvány, Budapest, 2006, 470.

12 Még 1991 (a földreprivatizáció éve) után is volt olyan gazdálkodó, aki a gyomtől zöldellő szántóföldek láttán az ugaroló földművelés hatékonysága mellett érvelt, mert

Az erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyait alaposabban ismerő agrárszakemberek nem voltak feltétlen elkötelezett harcosai a nyomásos rendszer felszámolásának Erdély minden termelési övezetében. Az anyaországi hivatalnokok, agrárszakemberek sürgető fellépésével szemben nem javasolták a váltógazdaság bevezetését a mezőgazdasági termelésben „nem önellátó” erdélyi övezetekben, mint amilyen számításaik szerint a székely megyék területének nagyobb része is volt. Az erdélyi alacsony állatlétszám az évenkénti termeléshez nem biztosíthatta a talajerő-visszapótlást, ezt figyelembe véve voltak agrárszakírók, akik a nyomásrendszer helyenkénti fenntartása – lokális racionalitása – mellett érveltek. Farkas Árpád szerint „az ugartartás nagymérvű elterjedése segít a jelenben ezen a lényegbevágó hiányon, és ezért akkor, amikor az ugartartás feltétlen megszüntetését propagáljuk, nem szabad megfeledkeznünk arról a körülményről, hogy Erdélyben az állattartás mai mértéke mellett a talajerő-fenntartás legfontosabb eszköze”.¹³ Nincsenek pontos adataink arról, hogy 1940–44 között hány településen szűnt meg véglegesen az ugarrendszer, tény, hogy Udvarhely megye egyes falvaiban még a háború utáni években is, csaknem a kollektivizálás meghirdetéséig létezett az ugarhatár. A jobb termőhelyi adottságú falvak többségében azonban 1940–44 között megszűnt a fordulós határhasználat.

A kollektivizálás kezdetéig a törekvő falusi családok legfontosabb gazdasági célja a földvásárlás volt. A birtokgyarapítás vágya a legfőbb motivációja volt az idegenben vállalt időszakos pénzkereső munkának: azért dolgoztak városban évekig, évtizedekig cselédként, bolti szolgaként a családalapítók, hogy az összespórolt pénzzel növeljék az örökölt birtokocskát, s ezzel a faluban megalapozzák a család biztonságát.

A 20. századi két romániai földreform (1921, 1945) nem hozott jelentős változásokat a kistáj birtok- és tulajdonosi szerkezetében. Az 1921-es földreform, mellőzve a gazdasági, társadalompolitikai szempontokat, a román nemzetépítés és a magyar agrárnépesség elszegényítésének eszköze volt.¹⁴

„a juh apró körmeivel mind kitapodta a gyomnövényt, a forgatás [csekély mélységű nyári szántás – O. S.] puhította ezt a szíjas földet, s föld ma úgy is van elég, pihenhetne egyharmada minden esztendőben” (68 éves földműves).

13 Farkas Árpád: *Erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyai és időszerű kérdései*. Az OMGE-ben, 1941. december 12-én megtartott előadás. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T., 1941.

14 „Nemzetiségi szempontból vizsgálva a kisajátítási oldalt, azt hisszük, elég lesz a végeredményt közölni: a kisajátított terület pontosan 86,1%-át magyar tulajdonosoktól vették el, míg a románság a kisajátított területnek mindössze 4,9%-át adta” – írja Dr. Nagy Miklós. (Az 1945. évi agrárreform Erdélyben. In *Eke és toll. Dr. Nagy Miklós emlékezete*. Sajtó alá rendezte Cseke Péter. EME, Kolozsvár, 2016, 81.)

A Kishomoród menti falvakban történtek ekkor földkisajátítások egyházaktól, közterületekből (falvanként néhány igényjogosultnak és a görögkatolikus egyháznak), de e kisajátítások a tulajdonviszonyokon és a birtokszerkezeten lényegesen nem változtattak.

A szocialista agrárgazdálkodás időszaka. Tulajdonfosztás rendeletekkel

Az agrárstruktúrát a két Homoród mentén a 20. század közepén is a kisbirtok uralma jellemezte. Az erőforrások fölötti rendelkezést kisajátító, központosító kommunista hatalomgyakorlásban a köz- és magántulajdonban lévő földbirtok kisajátítása egyik legfontosabb célkitűzés volt. A mezőgazdasági termelés–elosztás–fogyasztás folyamatában az állam a földművelő gazdatársadalomtól kisajátította a tervező, szervező, irányító és szabályozó hatásköröket. Felszámolta a közösségi gazdálkodás hagyományos gyakorlatát: megszüntette az erdő- és legelőhasználatot szabályozó közbirtokosságokat, és az addigi közösségi ellenőrzési és döntési jogosítványokat saját hatáskörébe vonta. A földművesek már a kollektivizálás meghirdetése előtt a gazdasági beavatkozások új formáiból a magángazdálkodás közelgő felszámolására következtek. 1948 őszén egy gazda naplójába feljegyezte: *„Az erdőket az állam átvete és álitott két brigadért és három erdőpásztort, és egy szekér ágfára a cédola hatvan lej és tőfára 120 lej, még a véderdőből mész-követ sem szabad ingyen hozni, nyolcvan lej köbmétere, a büntetés anyira sulyos, egy pár marha ára, a kit megfognak valami hibában. Máma semit sem úgy csinál az ember ahogy akarja, csak hogy engedik. Az adót hajcsák minnyá-minnyá, de nagyon kevés a pénz, seminek sincs menedékje és kelő ára amit a gazda embernek el kel agyon. Egy középszerű gazdának anyi az adója, ha a legjobb marháját el agya akor sem tугya kifizetni. Napirenden közeledünk a kolhozi rendszerhez, közösen munkálkodunk egyelőség lesz.”*¹⁵

A kollektivizálás tizenhárom évig elhúzódó folyamatában a művelés alatti földbirtok eltulajdonításának és használatának szabályozása törvények, rendeletek, minisztertanácsi határozatok tárgya volt. Az 1951/111 sz. törvényerejű rendelet az örökös nélküli, gazdátlan vagy elhagyott javak állami tulajdonba vételéről rendelkezett. A nagybirtokok, ipari vállalatok és bányák államosítása (1948) után a szerényebb vagyonnal rendelkező társadalmi kategóriáktól a legfontosabb vagyontárgyakat, a termőföldet és az épületeket az 1950/92, 1952/142, 1953/308 és az 1955/524 sz. rendeletek

15 Antónia Péter (Homoródalmás, 1914–1996) feljegyzéseit több füzet tartalmazza. Másolatban van birtokunkban, az eredeti példányt gyermekei őrzik. A. P. szülőfalujában, a húszas években román tannyelvű elemi iskolában tanult.

tekkel, minisztertanácsi határozatokkal sajátították ki. Közülük a leghírhedtebb az 1953 februárjában érvénybe lépett 308-as minisztertanácsi határozat volt. Ez a rendelkezés az ötvenes években végig hatályban volt, előírásai alapján minden földtulajdonnal rendelkező család, amely valamilyen okból nem művelte vagy másokkal műveltette birtokát, „átadhatta”, – „felajánlhatta” – az államnak. Az 1954/478 sz. törvényerejű rendelet szintén az állam javára történő földbirtok „ajándékozásokat” szabályozta. Az 1959/115 sz. rendelettel újabb magánbirtokokat kebelezett be az állam. A kollektivizálás második hullámában (1957–62) felszított osztályharcban, a fokozottabb kulákküldözésekben újra elővették a „társadalmi helyzet felülvizsgálása”-ként ismert diszkrimináló gyakorlatot, a magántulajdontól való megfosztás egyik – az ötvenes évek elején alkalmazott – erőszakos eszközét. A földkiszajátítások gyakorlatilag a kollektivizálás befejezésének előestéjéig – 1962 márciusáig – folytatódtak az 1959/115 sz. rendelet alapján: az eltulajdonított földterületeket elsősorban a szocialista termelőszervezetek (állami gazdaságok, kollektív gazdaságok) területeinek növelésére használták.¹⁶

A föld- és termény kiszajátítások ellen az agrártársadalom országszerte – így a Székelyföldön is – különböző eljárásokkal védekezett: pl. a magántulajdonú földparcellák reális kiterjedésének eltitkolása, a földek szétíratása családtagok között, így csökkentve a beszolgáltatási kötelezettségekkel terhelt birtok méretét. Gyakorlatban volt a földparcellák elajándékozása rokonoknak, bizalmas ismerősöknek, olyan tulajdonosok részéről, akik állami alkalmazásban voltak, és munkahelyük elvesztésével fenyegette a hatalom. Voltak, akik a birtoktestek jellegének átminősítésével igyekeztek kivonni területeiket a beszolgáltatási terhek alól: pl. a kaszálóikat legelőkké minősítették.

A kollektivizálásnak a falvak társadalmában mély társadalmi, gazdasági átalakulás volt a következménye. A súlyos beszolgáltatási kötelezettségek következményeként a föld elveszítette központi szerepét a mindennapi értékrendben. A földtulajdon erőszakos állami kiszajátításával megszűnt a földéhség – a birtok gyarapításáért folyó állandó versengés –, a 60-as évek közepétől az új vagy újjáépített, korszerűsített ház lett a családi beruházások legfontosabb célpontja. A családi ház átvette a földbirtok reprezentációs funkcióját.

A kollektív gazdaságok a két Homoród vidékén 1952–1962 között alakultak meg. Az ötvenes évek második felében a jobb minőségű, egybetago-

16 Oláh Sándor: Rendeleti tulajdonkiszajátítás a Magyar Autonóm Tartományban, 1952–1960. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005, 421–445.

sított földeken társulásokat szerveztek. A társulás a hatalmi gazdaságpolitikában a magántulajdon megszüntetése felé vezető úton átmeneti szervezeti forma volt. A földbirtok és a termelőeszközök, igavonó állatok magántulajdonban maradtak, a tagság közösen művelte a földcserékkel tagosított szántóföldeket. A termésből törlesztették az állami kötelezettségeket, a vetőmag tartalékolása után megmaradt terményt a tagok között szétosztották. Csak a szántóterületeken gazdálkodtak közösen, a kaszálókon továbbra is magángazdálkodás folyt. A társulás tagjainak kevesebb volt a terménybeszolgáltatási kötelezettsége, mint a magángazdáknak, és a talajműveléshez gépi munkát is igényelhettek. 1962-ig a társulásokat fokozatosan kollektív gazdaságokká alakították. A kollektivizált falvak mezőgazdasági területein megszűnt a föld magántulajdona, Lövete községet csak kis részben sikerült kollektivizálni, Kápolnáson és Szentegyházásfaluban a rossz talaj- és éghajlati viszonyok miatt nem szervezték meg a közös gazdaságokat. (Az erdő- és legelőterületeket már 1948-ban államosították.)

Az ötvenes évek súlyos társadalmi-gazdasági elnyomása elől megindult, majd az 1962 tavaszán befejezett kollektivizálás után még nagyobb arányokban folytatódott az elvándorlás a falvakból. Az ipari, szolgáltatói ágazatok növekvő munkaerő-szükséglete e vándorlásnak kedvező körülményeket biztosított.

A közös gazdálkodás harminc éve alatt a centralizált gazdaságirányítás feltételei között a helyi vezetésnek a termelés-szervezésben nem volt döntési, tervezési hatásköre.¹⁷ Az időközben termelőszövetkezetekké átnevezett gazdaságokban kötelező tervmutatókat kellett teljesíteni. A kollektív gazdaságok a megalakulásuk utáni néhány év kivételével – amíg tartott a földek termőereje, és mértékletesebb volt az állami elvonás, mint a későbbi időszakban – veszteségesen termeltek, tagjaiknak alacsony volt a jövedelmük (ennek részben az ún. osztatlan alap növelésének hatalmi kikényszerítése, és a magas beruházási tervek megvalósításának kötelezettsége volt az oka). Nagyobb beruházások az állattenyésztési állóalapokba történtek (több száz férőhelyes istállók, juhaklok épültek), a szántóhatáron talajfeljavító munkálatokat is végeztek (lecsapolások, alagcsövezés). A termelési tervek a hatalmi intézmények felsőbb szintjein születtek, ahol a lokális természeti adottságokra nem voltak tekintettel. *„A növénytermesztésnél meg volt határozva, miből hány hektárt kell bevetni, és mennyi legyen a hektáronkénti termés hozam. Persze ez sose valósult meg, így mindig magyarázkodni kellett a beszámó-*

17 A kollektív gazdaságok első éveiben a közös gazdaságok vezetésében, a termelés irányításában még viszonylagos önállóság volt gyakorlatban, ezt azonban fokozatosan korlátozta a központi hatalom.

ló gyűléseken és a Mezőgazdasági Igazgatóságnak. Az állattenyésztés terén ugyancsak központi utasítások voltak, például a tejtermelésre tehenenként, vagy a súlygyarapodásra a borjaknál. Itt se lehetett elérni a kitűzött számokat. Az állatlétszámot minden év elején megszámlálták, főleg az egyéni szektorban, s állandó vita volt, hogy miért van kevesebb. A termesztési és termelési folyamatok meg voltak szabva, az AGRIT-ok¹⁸ felügyelték, nagy önállóság nem volt. A termőterületeket minden évben növelni kellett... Fejlődésről nem sokat beszélhetünk, például, mint az istállók gépesítése, itatás, trágyakivétel. A megtermelt javakat be kellett szolgáltatni, ami minden évben emelkedett, a nyolcvanas években nem sok maradt osztalékra.”¹⁹ A termelőszövetkezetek rendszeresen adósságokat halmoztak fel, ezeket az állam időszakonként eltörölte.

A hetvenes évek elejéig a fiatalabb munkaerő nagy része véglegesen elhagyta a falvakat, nagyobb hányaduk a hatvanas évek végétől az akkor fejlesztésnek indított közeli városokba (Székelyudvarhely, Csíkszereda, Szentegyháza) vándorolt. Kezdetben adminisztratív korlátozásokkal akadályozták a kilépést a kollektív gazdaságokból, de a fokozatos gépesítés nélkülözhetővé tette az első időszakban nagyarányú élőmunkát. A kis háztáji parcellákon (egy kollektív tagnak 15 ár szántóföldet juttattak, „veteményes”-nek) és a 30–40%-os részesedésért használt kaszálóterületeken a családok csak saját szükségletre termeszhettek gabonát, zöldséget, takarmányt. A mezőgazdasági munkákban részt vettek az iparban, szolgáltatásokban, főmunkaidőben dolgozó, lakóhelyükről munkahelyeikre ingázó családtagok is. A kétlaki életmódban, a hetvenes évek második felétől családi keretek között elindult az önálló gazdálkodás igényét jelző lassú, kisleptékű felhalmozás. Ennek a merev, központosító gazdaságirányítás keretei között szoros korlátok közé szorított önállósodási törekvésnek két fontos szimbóluma volt: a saját ló és a motoros kaszagép. A kollektivizáláskor a földtulajdon kisajátítása mellett a gazdák másik megrázó élménye az igáslovak kisajátítása volt. A jól felszerszámozott, szép pár igásló gazdájának presztízst, rangot jelentett. A lovat nemcsak mezőgazdasági munkákra, hanem hosszú távú fuvarozásra is használták. Az ötvenes évek súlyos adózási rendszerében a falvak gazdái az égetett mész, kő-, fa és faszén fuvarozásával szereztek pénzt. A kollektivizálás után a tagoknak tilos volt igáslovat tartani a háztáji gazdaságban, de ez a tiltás nem vonatkozott a kollektív gazdaságokból távo-

18 Az Agráripari Tanácsokat 1980-tól hozták létre a szervezeti koncentráció újabb fázisaként. Vö: Kiss Dénes: *Gazdasági-társadalmi folyamatok az erdélyi falvakban. Faluszociológiai vázlatok*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2007, 50.

19 Benczédi László (sz. 1944.), volt termelőszövetkezeti állatorvos, Homoródalmás.

zott állami alkalmazottakra. Már a hatvanas évek közepétől néhány, a bányában, üzemben dolgozó családfő lovat vásárolt, ezekkel fuvarozták haza és a közös gazdaságba a takarmányt és a tűzifát. A csikónevelés az akkori piaci viszonyok között igen jövedelmező mellékfoglalkozás volt. A termelőszövetkezet kiterjedt kaszálóbirtokán, az ipari munka szüneteiben, részesművelésben gazdálkodó családok gépesítéssel tudták növelni termelésüket: a hetvenes évek második felétől kezdődött az önállósodásra törekvő családokban a határ hegyes, dombos terepein is használható motoros kaszálógépek, és a fuvarozásra alkalmasabb gumiabroncsos szekerek vásárlása. A zömében rész munkaidős, önellátásra termelő háztartás-gazdaságokban gyarapodott a magántulajdonban lévő állatállomány. A kisléptékű felhalmozásokból gazdasági eszközöket is vásárló családokban a magántulajdon gyarapításának legfontosabb korlátja a nyolcvanas évek végére a földhiány lett. A téveszkek a teljes szántóterület fölött rendelkeztek, a jobb minőségű kaszálók-ról pedig rendszeresen idegen (pl. a Maros megyei Kelemtelkéről, Gyulakutáról toborzott) munkaerővel, pénzberért takarították be a fűtermést. A helyi lakosoknak ezt a jövedelmi lehetőséget nem engedélyezték, azzal az indoklással, hogy szövetkezeti tagok. A nyolcvanas évek végén a munkaerővel, géppel rendelkező, részben állami, részben mezőgazdasági jövedelem-ből élő családokban *földéhség/földszükséglet* alakult ki, amely 1990-ben az országos politikai változások légkörében elemi erővel tört felszínre.

1990-91-ben a három évtizeddel korábban közös gazdaságokba kényszerített falvak (Homoródalmás, Karácsonfalva, Oklánd, Homoródújfalú) lakosságának többsége a termelőszövetkezetek felszámolása mellett döntött.

A posztkommunista átalakulás: a szocialista termelőszervezetek felszámolása, a magángazdálkodás újraindulása

Alább a homoródalmási termelőszövetkezet felszámolásának és az új földhasználati formák kialakulásának folyamatát elemezzük. Nem egy sajátos esetről van szó, más Homoród menti falvakban is hasonlóan gyors változási folyamatok mentek végbe a szövetkezeti vagyonszámolásában, a földbirtok- és foglalkozásszerkezet átalakulásában. A sajátos helyi tényezők – például a különböző érdekcsoportok közötti erőviszonyok, a helyi társadalmak demográfiai és foglalkozásszerkezete – meghatározták a történések időbeni lefolyását. A földhasználatot a későbbi években döntően meghatározó tulajdonváltás a gyakorlatban a kistáj településein jelentéktelen időbeni eltérésekkel zajlott.

Homoródalmáson a téesz vezetése 1990 tavaszán igyekezett elébe menni a változásoknak: úgy gondolták, hogy a földszükséglet kielégíthető, ha egy általuk megállapított pénzbérllet ellenében az addigi tizenöt ár háztáji szántó helyett fél hektárra növelik a termelőségvetkezett területéből családi használatba adható földet. Ezt az elgondolást a tagság többsége nem fogadta el, több földet követeltek, és „árenda” nélkül. De földet igényeltek azok a volt kollektív tagok is, akik a korábbi években ipari munkahelyekre távoztak. Ez a csoport és a téesz tagság 30–35%-a *Gazdakörbe* tömörült és a földhasználat fölött továbbra is rendelkezni kívánó téeszvezetés ellen fordult. A földkövetelőket támogatta a törvénykezés is: az 1990/42-es törvény szerint dombvidéken a parasztnak földet lehetett használatba adni. A törvény megjelenése után több falugyűlésen vitatták a lehetőségeket, végül is a téesz vezetése meghátrált: a tagság személyenként fél hektár szántóföldet igényelhetett, a „külsőknek” is személyenként 25 ár földet osztottak ingyenhasználatra.

A nyár folyamán a téesz vezetése a kaszálóterületek használatában addig érvényes gyakorlathoz képest szintén engedményekre kényszerült. A korábbi szabályozások szerint a faluhoz közeli mezei kaszálókon készített takarmány 30%-a, a távoli erdei területeken 40%-a volt a tagságé; 70, illetve 60%-ot ebből a téesznek kellett átadni. Az új helyzetben a téesz vezetősége a mezei kaszálók termésének 40%-át és az erdei szénának 50%-át ígerte a területek használóinak. De ezt a részesedési arányt is kevesellték azok, akik megelégtették az évek óta tapasztalt pazarló közös gazdálkodást: *„odahordtuk eddig minden esztendőben a sok takarmányt, s mégse tudtak semmire haladni idáig, hát minék tovább?”* (65 éves férfi)

Voltak, akik a téeszvezetőség fenyegetései ellenére saját maguknak tartották meg az egész takarmánymennyiséget, mások a felesleget átadták a téesznek, mert cserébe gabonát ígértek. Ebben az évben már nem volt kötelező, mint a korábbi időszakban az államnak átadni a szemtermést, a takarmányért cserébe bőségesen fizetett a téesz: *„a búzával s a jóindulattal ölték most meg a népet, azért hogy a pártjukon álljon”* (38 éves ipari munkás). A tulajdonátalakítás folyamata azonban – mint sok más településen az országban²⁰ – megállíthatatlan volt: a helyi események megelőzték a vonatkozó országos törvények hatálybalépését. Esetünkben a téeszek felszámolását kimondó 1991/18-as törvény megjelenése előtt elkezdődött a téeszvagygon felleltározása és kiosztása. Ennek a sietségnek fő indítéka az volt, hogy 1990 folyamán a téesz vezetése – a tagság véleménye szerint – megkezdte a

20 Kiss Dénes: i. m. 51.

közös tulajdonban levő javak kiárusítását. Az állami tartozások törlesztése, a gépállomás munkadíjai, a bankhitelek, tetemes összegeket igényeltek, rohamosan apadt az állatállomány (az év eleji 1020 fős szarvasmarha-állomány év végére 520 főre csökkent, a 6000 fős juhállomány 3330 főre). A leltározás szorgalmazói és kivitelezői a *Gazdakör* vezetői voltak: a kollektivizáláskor készült belépési nyilatkozatok alapján az elvett termelőeszközök, állatok leltárértékeiből hetekig tartó munkával megállapították, hogy a családok a kollektívbe beadott vagyonrész után (a földbirtokot kivéve) a téesz meglévő összvagyonának hányad részére jogosultak. Elhatározták, hogy a kollektív gazdaságba beadott javakért a meglévő állatállományból kártalanítják azokat, akik ki akarnak lépni a közös gazdaságból. A kilépni szándékozók vagyona az összvagyon 35%-a volt, ennek alapján a meglévő ingó vagyonnak ezt az arányát követelték a téesz vezetőségétől: *„az idő sürgetett, a juhok naponta hullottak el, a szarvasmarhákat adták el”* (52 éves gazdálkodó). A gyorsan apadó téeszvagyon miatt *„annyira fel vót ez a közösség háborodva, amelyik kilépett, hogy az állatkiosztást muszáj vót megcsinálni - mert mondtuk azt es, hogy most hagyjuk el, mert még nincs törvény... de azt mondták, hogy egyszer azt bonyolítsuk le, amíg van miből! Hát már mire a juhokhoz értünk, már a mi részünkből hatvan darab elhullás volt”* (49 éves gazdálkodó).

Az 1991/18-as földreprivatizációs törvény a helyi téeszek földalapjának szétesztására teremtett lehetőséget: megalakultak a földosztó bizottságok, a családok nagy többsége már ebben az évben használatba vette a kollektivizáláskor eltulajdonított földjeit. A törvény lehetőséget adott a csoportos kilépésre is a téesz-ből, osztatlan tulajdonrészrel. A vezetőség és a téesznyugdíjasok egy része, az irodai alkalmazottak, raktárosok, beszerzők, mezőgépeszek igyekeztek átmenteni a közös gazdálkodási formát: társas gazdaságot alakítottak 110 olyan taggal, akik közös tulajdonban hagyták földjeiket és vagyonrészüket. A társult tagok zömét olyan idősök alkották, akik egyrészt munkaképtelenek voltak, vagy nem volt a faluban támogatójuk, a visszakapható földjeiken önerőből, igavonó állatok, munkaerő és termelőeszközök hiányában nem volt lehetőségük mezőgazdasági termelésre. A társulás vezetősége a közös téeszvagyonból visszatartotta tagságának vagyonrészét: épületek, gépek, raktározási felületek maradtak a tulajdonában. Csak szántóföldi termelést folytattak, nem volt állattenyésztő részlegük. A magángazdálkodók eleve kudarcra ítélt kísérletnek tartották a társulást: *„Azt gondolják ezek, hogy ezután is úgy lesz, mint eddig, hogy az állam segíti, csinálnak egy nagy adósságot, s azt majd elengedik mint eddig, ahogy volt. Pedig annak vége. Nincs erre pénz, s nem is lesz egyelőre”* (64 éves férfi).

A társulás négy évig működött, részben a talaj termőerejének kimerülése, részben a termelési költségek emelkedése miatt, beszüntette a gazdálkodást. A tagság magánhasználatba vette földjeit, a megmaradt közös tulajdont ki-árusították.

A földtulajdon. A birtokba helyezés

Egy család akkor lehetett a törvények szerinti tulajdonosa a három évtizeddel korábban elvett földbirtokának, ha a családfő megkapta a birtoklevelet vagy tulajdoni lapot. Ezt a dokumentumot az egyes birtokrészekre a prefektúrák bocsátották ki a helyi tanács felterjesztése nyomán, a megyei kataszteri hivatalok ellenjegyzésével. A tulajdonosi bizonylatot a területekre azok a személyek kapták meg, akik 1962-ben – nagyrészt kényszerek nyomása alatt – földjeiket átadták a kollektív gazdaságnak. Időközben azonban változott a tulajdonosi szerkezet, a természetes elhalálozásokkal, az örökösök változó tulajdonigényeivel. A földtulajdon jogi tisztázatlansága miatt, illetve a tisztázási folyamatokban szomszédok, családok, családtagok között konfliktusok, feszültségek is keletkeztek. A polgármesteri hivatal mezőgazdasági referense a szomszédok, rokonok között vitatott földparcellákra vagy tisztázatlan örökségekre nem kért tulajdoni lapot a felettes hivataltól.

1991–92-ben azokat a területeket, ahol nem voltak kölcsönösen elismert természetes határok, és ahol a birtokhatárok fölött az egykori tulajdonosok vagy az örökösök egymás között nem tudtak megegyezni, a helyi földosztó bizottságok mérték ki. A parcellák azonosításánál a megfellebbezhetetlen kiindulópontoknak – utak, patakok, völgyfenékek, dombtetők – volt bizonyító ereje, de legalább ilyen fontos szerepe volt a társadalmi emlékezetnek is: az emlékeknek, történeteknek a határokról, szomszédokról, parcella-nagyságokról, örökösödési vitákról. Az évtizedek óta szunnyadó, felbolygatótt élményrétegekből születtek olyan egyéni konstrukciók is, amelyek sok esetben nem egyeztek a természetben létező valósággal: egy-egy dűlőben nem volt akkora földterület amekkorára az egykori tulajdonosok emlékeztek és visszaigényeltek. De volt eset arra is, hogy a térképek, földrajstromok, mérőeszközök alapján megvont határokat nem az emlékezet, hanem a csilapíthatatlan földéhség próbálta módosítani: „*Tudom, hogy itt volt a kollektív előtt a földem határa, de most legyen itt*” – mutatott a kijelölt határon túl néhány lépéssel az újonnan tulajdonba helyezett idős ember. „*Itt volt a határ, de most legalább egy arasszal tegyük tovább*” – mondta másvalaki (ezek az álláspontok a falu nyilvánosságában pejoratív jelentéssel maradtak fenn).

A tulajdonviszonyok tisztázására a polgármesteri hivatal 1991-ben a megyei levéltárból kikérte a kollektivizálás előtti földnyilvántartó könyveket. Ezek a nyilvántartások az ötvenes évek második felében készültek, a terménybeszolgáltatási rendszer idején. Mivel a területnagyság alapján állapították meg a gabona- és húskvóták mennyiségét, ekkor a gazdák érdeke a birtok valódi méretének eltitkolása volt. Mint fennebb említettük, sokan elajándékozták vagy szétírátták más családokra birtokaikat, illetve a hatóságok előtt igyekeztek a reális birtoknagyságnál kevesebbet bevallani. A szétíratás – talán átmenetinek gondolt – bizalmi tranzakció volt, ezeket a birtokokot végül nem a tulajdonosok, hanem a használók adták be a kollektív gazdaságokba. Ez az előzmény az 1991 utáni tulajdonrendezésekben zűrzavarokat okozott. (A kollektivizáláskor a földdel beállott személyek egy része elhunyt, az utódok vagy tudtak a szülők közti tranzakciókról, vagy nem akartak tudni.)

A föld magántulajdonba vételével a kollektivizálás előtti birtokszerkezet restaurációja történt meg.

1. táblázat. *A gazdaságok megoszlása az összes mezőgazdasági terület szerint (1992)*

Birtoknagyság	Gazdaságok száma	Százalék
Legfeljebb 0,5 ha	32	8,0
0,51-1 ha	20	5,9
1,1-3 ha	89	26,3
3,1-5 ha	93	27,4
5,1-7 ha	51	15,0
7,1-10 ha	38	11,2
10,1-15 ha	19	5,6
15 ha fölött	2	0,6
Összesen	344	100,0

A földkönyvek szerint összesen a családok közel 65%-ának volt a birtokában mezőgazdasági terület (nem szerepelt a nyilvántartásokban a fiatalabb földművelő nemzedék), a birtokkategóriák szerinti megoszlásból látható, hogy 40,2%-a 3 ha alatti, a gazdaságok további 42,4%-a 7,0 ha alatti területet birtokolt, 10,0 ha fölötti földdel a birtokosok alig 6%-a rendelkezett.

A téesz felszámolásában és a földkövetelésekben az idősebb nemzedék tagjai voltak a hangadók, akiket harminc évvel korábban megfosztottak tu-

lajdonuktól. Körükben egyértelmű volt a tulajdonrendezés módjáról, hogy „*mindenki álljon vissza a magáéba*”. A fiatal- és középnemzedék néhány tagja a tagosítás szükségessége mellett próbált érvelni, de véleményüknek nem tudtak érvényt szerezni: nem ők kapták vissza a földet.

A földbirtok használatbavétele élénk társadalmi vita közepette zajlott, a feszültségeket a társas alakulása, a közös szántóföldi gazdálkodás folytathatóságának lehetősége is gerjesztette. Néhány év magángazdálkodás után, a kilencvenes évek közepére a gyakorlatban annyira tisztázódott a családok, rokonok, szomszédok között a földkérdés, hogy a polgármesteri hivatalban felfektetett új nyilvántartókban rögzíteni lehetett a birtokviszonyokat.

Az 1995–1996-ban elkészült nyilvántartások a különböző dűlőkben családonként visszakapott földparcellák számát és a terület nagyságát tartalmazták. Ez a lehetőségek szerinti pontos nyilvántartás volt a magánhasználatba vett földekről, de jogi értelemben nem jelentett tulajdonba helyezést.²¹

Földtulajdon-koncentráció

Közel három évtized magángazdálkodásában a családi munkaszervezet, a családtagok munkakapacitása, földtulajdon, üzemnagyság, piaci részvétel mértéke, a részmunkaidős vagy teljes munkaidős gazdasági aktivitás szempontjából változatos jellegű kisüzem típusok különíthetők el. Ezekben a termelés célja lehet önellátás, pótlólagos jövedelemkiegészítés és állandó, folyamatosan fokozottabb piaci értékesítésre törekvő, teljesen gazdálkodása jövedelmére alapozó családi gazdaság. Részben azok a kezdetben (1991 után) „mindent termelő”, vegyes üzem szerkezetű családi kisüzemek váltak rendszeres piaci szereplőkké, amelyek tevékenység szerkezetében háttérbe szorult a szántóföldek művelése, racionális gazdasági döntések sorozatának következményeként túlsúlyba került az állattenyésztés. A köves, kötött talajú faluhatár és az évente ismétlődő súlyos vadkárak a szántóföldek művelésének kedvezőtlen feltételeket jelentenek. De nem kedveztek a szántóművelésnek a kilencvenes évek második felétől a makrogazdasági feltételek sem. A drága vegyszerek és magas üzemanyagköltségek következményeként fokozatos stratégiaváltás következett be: átalakult a családi kisgazdaságok tevékenység szerkezete. Csökkent a szántóföldi művelés alatti terület, a takarmánytermesztés javára. „*A kilencvenes évek közepétől aztán lassan átalakult a gazdálkodásunk, szinte észrevétlenül, évről évre változott, ma már a*

21 A földtulajdoni viszonyok jogi tisztázása még nem lezárult folyamat. Az eljárás bonyodalmas menetében, terepen való azonosítások, megyei jóváhagyások szükségesek, a külső határ telekkönyvezése 2017-ben kezdődött, még a kezdeti szakaszban tart.

tejtermelés a fontosabb, nem a földművelés, a földhasználatban a takarmánytermesztésnek van fontosabb súlya, nem a szántóföldi művelésnek.”²²

Az első gazdaságban munkahellyel nem rendelkező gazdálkodók legjelentősebb jövedelemforrása az állattenyésztés. A legtöbb gazdálkodó családnak a tejértékesítés jelent állandó pénzbevételt. Ezek a gazdaságok növelték állatállományukat, földbirtokukat (50 ha fölötti területen 20 család gazdálkodik, 20 nagyállat van több mint 35–40 család tulajdonában). Birtokaikhoz rendszeresen földterületeket is bérelnek, megvásároltak minden szükséges mezőgazdasági gépet, berendezést. A szétaprózott birtokszerkezeten vásárlásokkal és földcserékkel földkoncentrációs folyamatok indultak be. Az örökösök több családban már a tulajdonba helyezéskor – ahol egyetértésre jutottak – igyekeztek a parcellákat úgy elosztani, hogy ne aprózódjanak tovább. A növekvő gazdaságoknak a birtokszerkezet hátrányt jelentett a nagyobb, gépi művelésre alkalmasabb területek kialakításában: *„Volt egy tagosítási kezdeményezésünk itt helyben, amit meg akartunk valósítani a kilencvenes évek végén. Kidolgoztuk a kritériumokat, három kategóriába soroltuk a lehetséges változatokat, az összes tulajdonos kifejezhette szándékait: az, aki itthon lakik és gazdálkodik, azok, akik itt élnek a faluban, de valamilyen okból nem gazdálkodnak, és azok a többnyire városban lakók, akik bérbe adnák vagy eladnák a földjeiket. Ezt a kezdeményezést meg is szavazta a nagygűlés, igen, de utána néhány idősebb ember kitámadott, hogy mit akarunk, még fiatalok vagyunk ehhez, ők ebbe nem egyeznek bele, nekik az kell, ami az övék, amit örököltek, vagy amit vásároltak valamikor. Így megakadályozták akkor ezt az átalakítást, most sokan mondják, hogy jó lett volna, ha már akkor sikerül, gazdaságilag nyert volna az, aki komolyan gazdálkodni akar. Végül mégis megvalósult bizonyos mértékben a birtokkoncentráció, csak más úton-módon, egy kicsit nehezebben, így követelte az élet.”*²³

A családokon belüli gazdasági stratégiaváltásnak alapvető következményei voltak a foglalkozásszerkezetre és a birtokstruktúra átalakulására. Jelentősen visszaszorult a nagyobb gazdaságokban alkalmazott napszámosmunka. Látványosan növekedtek a használatban lévő földparcellaméretek: egy nagyobbnak számító parcella mérete 2–5 hektárig is terjedhet, ezeket vásárlásokkal, földcserékkel, bérleménnyel alakították ki a gazdálkodók. A földkoncentráció jelentékeny ösztönzője az uniós területalapú támogatás, amely ugyanakkor részben stabilizálja is a kialakult birtokszerkezetet: *„Sok olyan tulajdonos van, aki ilyen-olyan okokból nem műveli a földjét, közülük a legtöbb már idős ember, ők jelentik be támogatásra, de használatra átadják*

22 Interjúrészlet S. V. (sz. 1971) gazdálkodó mezőgazdasági referenssel.

23 Interjúrészlet S. V. (sz. 1971) gazdálkodó mezőgazdasági referenssel.

annak, aki gazdálkodik, ilyen esetekben megosztóznak a támogatáson. Más esetben a bérlő jelenti be a parcellát támogatásra, ekkor ő felel, hogy a terület meg legyen tisztítva, megkaszálva, a bérlő kapja a pénzt, a támogatás összegén megegyezés szerint osztozik a bérlő és a tulajdonos. Általában a tulajdonosnak marad az alaptámogatás, ez a 80 euró. Így kap mindenki, az is, aki dolgozik, az is, aki sohase járt a földjei felé, tehát ez a támogatási forma se hozta még el azt a differenciálást, hogy ki marad és ki nem a gazdálkodásban.”²⁴

Az üzemméret – a helyi gazdálkodási szervezeti formák előtörténetéhez viszonyítva látványos és gyors – növekedését több tényező tette lehetővé: a nagy kiterjedésű legelők és kaszálók, a tej viszonylag biztos piaca és a támogatási rendszerek, elsősorban az uniós támogatások. A kisebb-nagyobb léptékű felhalmozások hasznosulása jelentős részben a termelési kapacitás bővítésének törekvésében nyilvánul meg. A helyi értékelés szerint „jól gazdálkodók” jelentősen gyarapították a termelőeszközöket: gazdasági épületeket, gépeket, földet vásároltak, szaporították az állatállományt. Fő jövedelemforrásuk a tejtermelés, kismértékben szántóföldműveléssel is foglalkoznak, de csak a háztartás és a gazdaság szükségletére természetnek a takarmány mellett gabonát és zöldségfélét.

A gazdálkodásban egy specializációs folyamat zajlott le: ma a tejj gazdaságra szakosodott családi gazdaság az uralkodó, a követett gazdálkodói minta.

A gazdasági néprajz és az agrárszociológia különleges jelentőséget tulajdonít az agrárátalakulásban a tejj gazdaságok kialakulásának, az addig vegyes üzemszerkezetű (mindent termelő) kiggazdaságok tengerében. Hoffmann Tamás írja: „Tagadhatatlan, hogy a hagyományos mezőgazdaság és a paraszti lét epilógusa a tejj gazdaság.”²⁵

A Kis-Homoród menti falvak gazdálkodásában a földtulajdon visszajuttatása utáni időszakban a családi kisüzemek termelési stratégiái az országos agrárpolitikai és termelési viszonyok változásával, valamint a regionális piaci feltételrendszerrel szoros összefüggésben változtak. Ugyanakkor a helyi gazdasági hagyomány, a táji adottságok, gazdálkodási készségek, munkaerőpiaci viszonyok is stratégiaalakító tényezőként hatottak. A feszültségekkel, konfliktusokkal terhes tulajdonba – pontosabban használatba – helyezési folyamat ma már befejezett tény. A családi gazdaságok eltérő mértékű piaci részvételéből kialakuló jövedelemegyenlőtlenségeket az elmúlt másfél

24 Interjúrészet S. V. (sz. 1971) gazdálkodó mezőgazdasági referenssel.

25 Juhász Pál idézi Hoffmant, a *Parasztok és farmerek* című tanulmányában. (In *Emberék és intézmények. Két zsákutca az agráriumban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Jelenkutatató Alapítvány, Budapest, 2006, 512.)

évtized vagyoni szegmentálódása és társadalmi differenciálódása mutatja. A földkoncentráció a falusi terek agrárátalakulási folyamatának jelensége, ezzel párhuzamosan szociális, értékrend- és kultúraváltással együtt járó változások zajlanak a helyi társadalmakban, melyek feltárása további kutatási feladat.